

Horányi Ildikó

TETSZHALOTTAK, ÉLVE ELTEMETETTEK

- esetleírások a magyarországi tetszhalál-irodalom alapján -

ABSTRACT

The fear of burying people in a state of suspended animation has been an important issue from the second half of the 18th century. This anxiety, reasoned by doubting the clear symptoms of death, inspired hygienic regulation which changed both our funeral culture and our relation towards demise. To minimise the danger of such a terrible fate four main precautions were taken: the retardation of burying, the increase of the points under consideration taken at post mortem examination, publicising life saving techniques, and building more mortuaries.

The same concern appeared in Hungary during the end of the 18th century, although inquiries in Hungarian folk culture show, that many tradition had already been in connection with the apparently dead (e.g. “elrejtés” i.e. those who by falling into trans show signs of suspended animation, and also funeral parodies, etc.). When they became aware with the gravity of the situation, it was not caused by folk culture, however, but, rather, due to the influence of foreign medical literature, with an accent on the ideas that emerged in contemporary Germany about the signs of suspended animation. In emphasizing its significance 18th century Hungarian medical literature collected many foreign examples which, on the whole, outnumbered Hungarian cases. The latter, by demonstrating the possibility of its occurrences in Hungary, were employed to convince the native audience about the importance of research on suspended animation, and above all to draw attention to the precautions that ought to have been taken to avoid the danger of interring people alive.

The following paper investigates those 18th-19th century Hungarian case-studies which in the beginning, by presenting deterring stories, had been put forward to persuade the general public for a special set of hygienic regulations yet to be implemented, but towards the end of the 19th century, as the danger became eliminated, were singled out as nothing more than mere curiosities.

Élve eltemetettek, feléledő holtak, vámpírok, a kettős halál borzalma - az 1740-es évektől kezdve figyelhető meg Európa nyugati régióiban az a "tetszhalál-láz", amely az elevenen eltemettetés félelmében kulminálódik¹. De a tetszhalál jelenségére való rácsodálkozás nem kizárólagosan a 18. század sajátossága, hiszen már az antikvitástól kezdve felfedezhető a halál tényével foglalkozó írásokban az a szkepszis, amely kétségbe vonja, vajon léteznek-e biztos jelei a halálnak. A középkor folyamán, a halál szakadásként való felfogása és a vallási dogmák bizonyos vonatkozásai megakadályozzák a probléma felmerülését, de a 16. századtól kezdve kimutatható az az érdeklődés, amelynek eredményeképp a kérdéskör fokozatosan előtérbe kerül, és magára vonja a sajátos problémák iránt érzékeny kutatók figyelmét. Az orvosok kezdik elfogadni a tetszhalál tényét, de doktrinális megfogalmazás még nem születik meg ezzel kapcsolatban. Bár a téma az irodalomban ekkor már szinte banális közhellyé szelidül a színházak falain belül, de csak lassan kezd orvosi problémává alakulni.

A 16-17. században még nem egzakt az élet és a halál közötti határvonal, a hullának is tulajdonítanak szenzibilitást, életet². Az élet eredetével való foglalkozás, a hulla vizsgálata irányítja a figyelmet az élet mibenlétének keresésére, az anyag vitális energiakénti felfogásának kialakulására³. A 18. század elejétől kezdődően a halál és a betegség közti kapcsolat vizsgálata, a halál komplex jelenségként való felfogása⁴ is elősegíti a halál definiálási nehézségeinek felismerését. Az a társadalom egészében és az orvostudományon belül is jelentkező reális igény, amely a hatékony orvoslás érdekében az élet és halál minél pontosabb definíciójának megfogalmazására irányul, indítja el azt a folyamatot, mely a

¹ Augener, Margit: Scheintod als medizinischer Problem in 18 Jahrhundert. Med. Diss. Kiel, 1965.; Patak, Martin: Die Angst von dem Scheintod in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts. Zurich, Juris, 1967.; Stoessel, Ingrid: Scheintod und Todesangst. Ausserungsformen der Angst... Köln, 1983.; Milanesi, Claudio: La questione della morte apparente (1740-1913). Thèse. Bologne, 1981.; Milanesi, Claudio: Mort apparente, mort imparfaite. Médecine et mentalité au XVIIIe siècle. Paris, 1991. (A történeti tárgyú források idézését, illetve bemutatását a nyugat-európai példák esetében Milanesi és Stoessel művei alapján tesszük meg, a vonatkozó adatoknál csupán a forrásműveket adjuk meg, azok szakirodalmi előfordulásaira egyenként nem hivatkozunk.)

² Ariès, Philippe: L'homme devant la mort. 1-2. Paris, Seuil, 1977. II. 113.

³ Ariès, 1977. II. 98-99.

⁴ L'âme au corps. Arts et sciences 1793-1993. Catalogue. Galeries nationales du Grand Palais 19 octobre 1993 - 24 janvier 1994. (Dir. Clair, Jean). Paris, 1993. 85.

tetszhalál jelenségének előtérbe állításával a halál és az élet átjárójának újradefiniálásához vezet. A halál jelei és a halál időpontjának pontos megállapítása kapcsán az orvostudomány beismeri bizonytalanságát, és ez a bizonytalanság ad reményt a medicinának arra, hogy talán be tud avatkozni a halál folyamatába⁵. A tetszhalál jelensége a figyelmet az élet és halál közti határvonal meghúzásának problémájára tereli, amely nemcsak az élet és halál mibenlétének meghatározására keresett válaszok kutatását invencionálja, hanem reményt nyújt a lét végzetszerűségében arra, hogy az ember felvegye a harcot a természettel, de legalábbis megpróbálja a természeti szükségszerűségekbe valamilyen módon beavatkozni. Ez nem azt jelenti, hogy a halált, mint törvényt negligálni próbálnák, hanem hogy a halál folyamatának megismerése által lehetőség nyílik annak elodázására, az élet meghosszabbítására. Ezt gyakorlatilag a halállal szembeni belenyugvó attitűd eltűnésének egyik tüneteként értékelhetjük: az ember többé nem passzív szemlélője a halál hatalmának, hanem harcba száll a végső soron legyőzhetetlen rémmel. Immár létezik egy olyan határvonal, amely az élet és a halál között húzódik, s ennek a köztes területnek reverzibilitását kihasználva az ember lehetőséget kap arra, hogy visszafordítsa a halál folyamatát, elodázza annak szükségszerű bekövetkeztét. Az újjáélesztés lehetősége reményt nyújt az embernek a természet törvényeibe való aktív (bár csupán időleges) beavatkozásra, a haláltól való megmenekülésre. A két entitás között húzódó tetszhalál, az ebből az állapotból való reanimáció az első pont az ember halál elleni küzdelmében.

Az 1740-es években Winslow (1669-1760) és Bruhier (1685-1756)⁶ disszertációiban már körvonalazódik az a gondolat, hogy a tetszhalál által létezik egy köztes terület az élet és a halál két entitása között. A halál tehát nem egyszerű szakadás többé, hanem átmeneti állapotban megragadható folyamat, így a valószínű halál tényének diagnosztizálása a haláljelek elbizonytalanodása miatt nem ígérkezik túl könnyű feladatnak. (Az egyetlen kritériumnak a test oszlását, rothadását lehet tekinteni.) Mindenesetre a természet két

⁵ Favre, Robert: *La Mort au siècle des lumières*. Lyon, PUL. 1978. 221.

⁶ Winslow, J.-B.: "Quaestio medico-chirurgica... An mortis incertae signa minus incerta a chirurgicis, quam ab aliis experimentis?". Paris, 1740.; Bruhier, Jean-Jacques - Winslow, Jacques-Bénigne: *Dissertation sur l'incertitude des signes de la mort et l'abus des enterremens et des embaumemens précipités*. Paris, 1742-1745. (2 vol.), 2. korrig. kiad.: Paris, 1749.

kiegészítő aspektusát képviselő élet és halál nem választható el szorosan egymástól, így a halál folyamatáról is csak akkor kaphatunk pontosabb képet, ha sikerül meglegelni a választ azokra a kérdésekre, melyek az élet mibenlétére, annak kritériumaira és az élet alapvető mozgatórugóinak meghatározására vonatkoznak. A két területet csak egymás segítségével ismerhetjük meg. Ha a halál folyamat, akkor már születésünkkel kezdődik, és szorosan hozzátartozik életünkhöz.

A tetszhalál, az élve eltemettetéstől való félelem, mint a 18-19. század sajátos problémájának, a halálfélelem egyik érdekes kivételési formájának története olyan sokféle irányba szerteágazó, s gyökerei oly mélyre nyúlnak, hogy eleve reménytelen vállalkozás lenne egy rövidebb terjedelmű tanulmány keretein belül csupán felvázolni is a problémakört. A magyarországi "tetszhalál-jelenség" konkrét történeti vonatkozásainak, forrásainak, a téma hatására kibontakozó változásoknak a vizsgálata, feltárása még nem történt meg, ezért elég nehéz feladat úgy bemutatni a jelenség egy kisebb szeletét, hogy a történeti ismereteket (azok óriási kiterjedése miatt) kénytelenek vagyunk elhanyagolni. Témaválasztásom, nevezetesen a magyarországi vonatkozású tetszhalál-esetek ismertetése ebből a szempontból elég sok csapdát rejt magában. Bár történeti és orvosi felvezetés nélkül is érthetőek ezek az esetek, mégis hátulütőként jelentkezik az a probléma, hogy a magyar tetszhalállal foglalkozó irodalom története az eseteleírások alapján egyáltalán nem bontakozhat ki előttünk, mivel éppen a legfontosabb tetszhalál-írások nem tartalmazzak magyar eseteleírásokat. Sőt, mondhatjuk, hogy a magyar tetszhalál-irodalom csak igen kis töredékében jelenhet meg előttünk. Viszont ha a magyar vonatkozású történeti rész szinte felsorolásszerű ismertetését bevezetéképpen fel akarnánk vázolni, akkor egy bővebb összefüggéseiben úgy sem láttatható téma száraz, unalmas előadását kapnánk. Ezért jelen dolgozatom csupán egy igen szerteágazó problémakörből kiragadott részlettanulmánynak fogható fel, amelynek analitikus kifejtése egy későbbi, hosszabb publikáció formájában lesz olvasható.

A magyarországi tetszhalál irodalmának története a 18. század második felében kezdődik el, amikor először kap figyelmet a látszatos halál jelensége a magyar orvosi írásokban. A 18. század utolsó harmadában megszülető rendeletek és szabályozások, a magyar nyelvű orvosi munkákban felbukkanó gondolatok, és természetesen a külföldi

szerzők tollából származó írások ismerete hozzájárulnak ahhoz, hogy a tetszhalál problémája a hazai értelmiségi körökben ismertté válhasson, megtalálhassa helyét az orvostudomány keretein belül, és hogy kiküszöbölésének szüksége evidenciává érlelődhessek. A téma első, említésszintű megjelenésének alaposabb vizsgálatot eredményező bővülésével a 19. század elejére a kérdéskör megtalálva a helyét a *politia medica* rendszerében az orvosi gondolkodás integráns részévé válik. Lassanként körvonalazódik a tetszhalállal kapcsolatos valamennyi főbb kérdés. Kétségtelenné válik a tetszhalál ténye, a valóságos haláltól való megkülönböztetésének szükségessége, elfogadják a halál jeleinek bizonytalanságáról és a rothadás kritériumáról kialakult doktrinákat. Felhívják a figyelmet az élve eltemtetés veszélyére, s ennek elkerülése okán a halottkémi rendszer hathatósabb kibővítését tartják kívánatosnak. A halottkémek feladatai közé kerül a tetszholtakkal kapcsolatos teendők ellátása is. Körvonalazódik, hogy a tetszhalál különféle nemeinek létrejötte nagyrészt a hirtelen (főképp fulladásos) baleseteknek köszönhető, ez a nozológiai felosztású rendszer csak később kezd a patológiai kutatások oknyomozó hatására árnyaltabbá válni. E megállapítások alapján két fontos feladatkör kibontakozásának lehetünk tanúi. Az egyik az élve eltemtetés megakadályozása a halottszemlével, a temetés idejének 48 órányi késleltetésével, a másik pedig a hirtelen balesetekben elhunytak tetszhalálát megakadályozandó az életmentés és a reanimáció feladata. Világossá válik, hogy a problémák megoldása csak rendszeres és alapos felvilágosító tevékenység folytatásával sikerülhet.

A magyarországi forrásokban szereplő eseteleírások túlnyomó része a külhoni sztereotíp történetek megisméltése. András Sámuel (1751-1807) már 1789-90-ben "Elmés és mulatságos rövid anekdotái" között bemutat egy esetet, amelyben a halott férj temetése napján magához tér, de ezzel nem hogy örömet szerezne feleségének, hanem az még le is szidja, hogy a temetésre meghívottak előtt férje miatt nevetségessé válva elvesztette becsületét⁷. Külhoni példákat idéz Retteg Ferenc is "Az szines halál vagyis az szörnyü Elevenen való Temettetés el kerülésére Példák által Oktató Könyvetske..." című művében⁸,

⁷ András Sámuel: Elmés és mulatságos rövid anekdoták. Bukarest, 1988. 150., 1. kiad.: 1789-1790. 2. kötetben

amelyben 13 jól-rosszul végződő tetszhalál-esetet mutat be. Pitaval⁹, Bruhier, Zacchia¹⁰, Hufeland¹¹ művei a legfőbb forrásai a magyar orvosi írásokban szereplő esetleírásoknak, de a sajtóból is szívesen emelnek át történeteket. Flór Ferenc¹² például a felső-bretagne-i Montrelais mezővárosában történt, fordulatokban bővelkedő, elég hihetetlennek tűnő tragédiát a *Fillértár* 1834. évi 28. számából¹³ emeli át szinte szó szerint. Ez a történet nemcsak azért érdekes, mert a tetszhalott csupán négy nappal eltemetése után, kihantolásakor éled fel, hanem mert saját maga meséli el, hogy öntudatánál lévén miket tapasztalt holt állapotában. A *Hasznos Multságok* 1832-ben szintén egy külföldön történt esetet mutat be: "Az álhalál" címmel¹⁴, melyben "N" abbé egy a koporsójában vele összezárt macska "villámszerű melegétől" tér magához.

Jelen tanulmány keretén belül nem áll módunkban a külhoni idézett példák egész repertoárját felsorakoztatni, mert számunkra lényegesebb, hogy a szerzők milyen Magyarországon történt eseteket ismernek. Ezeknek a száma jóval kevesebb a külföldi hagyományokból táplálkozó történetekénél, de a nagyobb nyomaték kedvéért, s azért, hogy illusztrálják, hogy hazánkban is megtörténhetnek ilyen esetek, a szerzők mégis megpróbálnak efféle történeteket bemutatni. Mint megfigyelhető, a magyar tetszhalál-esetek korántsem olyan színesek és regényesek, mint az európai hagyományból átemelt társaik. Ennek alapján feltehető, hogy több közük lehet a valósághoz, mint a realitástól sokszor elrugaszkodó, inkább az irodalmi effektusokhoz kötődő sztereotíp példák.

Mielőtt rátérnénk az általunk vizsgált korszak magyar esetleírásainak ismertetésére, fel kell tennünk azt a kérdést, vajon a 19. század előtti magyar hagyomány ismer-e ilyen eseteket, vagy van-e olyan tradíció, amelyben kimutatható, hogy Magyarországon sem

⁸ Retteg Ferencz: *Az színes halál vagyis az szörnyü Elevenen való Temettetés el kerülésére Példák által Oktató Könyvetske...* Budán, 1809., 2. kiad.: Retteg Ferencz Lőrincz: *Az álhalottak, vagy is: az elevenen eltemettetésnek borzasztó példái (Retteg Ferencz után újra szerkeszté Sz[ekrényesy] E.)*. Pest, 1835.

⁹ Gayot de Pitaval, François: *Causes célèbres et intéressantes, avec les jugemens qui les ont décidées*. 20 vol. Paris, 1734-1743.

¹⁰ Zacchia, Paolo: *Quaestiones medico-legales*. Amsterdam, 1651. 244-250.

¹¹ Hufeland, Christopher Wilhelm: *Ueber die Ungewissheit des Todes und das einzige untrügliche Mittel sich von seiner Wirklichkeit zu ueberzuegen und Lebendig*. Weimar, 1791.

¹² Flór Ferenc: *A' tetszholtak' felélesztésökről szóló tanítás*. Pesten, 1835. 174-180.

¹³ Egy élő eltemetettnek kalandja. *Fillértár*, 1834./28. 219-222.

¹⁴ Az álhalál. *Hasznos Multságok*, 1832. II. 274-275.

előzmény nélküli a tetszhalál jelenségének ismerete. A Magyary-Kossa Gyula által számontartott első magyar tetszhalál-eset egy lőcsei pestis alkalmával történt 1438 körül, amikor Messingsloer János mestert - aki később a bécsi egyetem magyar nemzetének prokurátora lett - ifjú korában tulajdon apja majdnem eltemeti egy gödörbe, s csak az elföldelés előtt közvetlenül veszi észre, hogy fia életjeleket ad¹⁵. Mikházy Szécsi János esetét, amely 1645-ben történt Fogarason, egy 17. századi verseskönyvből: Mihály deák kódexéből ismerjük. A kódex legnevezetesebb prózai darabja "Mikházy Szécsi János Rettenetes dolga", amely a magyar vízió-irodalom egyik fontos alkotása¹⁶. Mikházy így meséli el csodálatos kalandját:

"és mindgyárást én reá[m] egy nagy álom érközék, es ugy el aluvá[m] hogy harmad napigh én benne[m] lelket ne[m] érzettek vala, de az harmad napon hétszer hallottak szozatot túlem, és az mely koporsoba[n] szegeszték volt olyankor ki vettek, és az ház földén el nyuítosztattak."¹⁷

Itt következik a poklot és mennyeket megjárt Mikházy látomása, majd feléléde:

"...fől ébredék hátt az koporsoba[n] fekszőm, es tsak meg nem fulladék, és meg rázkodván az helyön, fől dűle mind fődelestül az koporso, fől ugrám, tehát az Erdély Vajda, [Tudny illik] és Rakocsi Sigmond nyoltsad magával az hol temetésem vala, siratoimis valanak. Onnét ki jövék az koporsobul, háromszor Jesust kiálték, az emberek penig mind el iedének, vala idestova futkos[na]k vala, és ki menvé[n] Fogaras Várába[n], azonba[n] szarándok levelet kérék..."¹⁸.

A tetszhalál-eseteket tartalmazó látomás-irodalom a nyugati középkori víziók elterjedésének hatására a 16. század elejétől Magyarországon is megjelenik. Például a 16. század első negyedéből való Sándor-kódex Tundalus (Tnugdalus) látomását, a Bod- és Lopkovitz-kódex Barontus látomását, a Nádor-kódex pedig Szt. Furseus és Dricthelmus vízióját tartalmazza. Közismertek a Tar Lőrinc pokoljárását bemutató töredékek, köztük Tinódi Lantos Sebestyén egyik éneke.

Diószegi Vilmos szerint a nyugati látomás-irodalom hatásainak továbbélése kimutatható a mai néptudásunkban is, de nem ebből eredeztethető az a magyar néphitben élő másik nagyon fontos hiedelemkör, mely szintén rokon vonásokat mutat a tetszhalál-

¹⁵ Magyary-Kossa Gyula: Magyar Orvosi emlékek. III. Budapest, 1931. 318.

¹⁶ Szövegközlés: Dézsi Lajos: Régi magyar verseskönyvek. Irodalomtörténeti Közlemények, 1915. 431-444.

¹⁷ Dézsi, 1915. 440.

¹⁸ Dézsi, 1915. 444.

történetekkel¹⁹. A garabonciás, a táltos, a tudósjelölt, a halottlátó stb. tudományszerzéséhez kapcsolódó hiedelemcsoport eredete valószínűleg a honfoglaló magyarság sámánhitével kapcsolatos hagyományokra vezethető vissza. A néphit szerint az említett tudós emberek a tudásukat - többek között - úgy is szerezhetik, hogy egy bizonyos időre (3-12 napig terjedhet) a túlvilági hatalmak a jelölt lelkét magukkal ragadják, míg annak teste életjelek nélkül a földön marad. Ez az elragadtatás, "elrejtetés" valamilyen tetszhalál-szerű transzállapot, amelyből bizonyos mágikus tudással gazdagodva tér magához a kiválasztott. A halottlátó tudását még azon a ritka módon is megszerezheti, hogy tetszhalottként pár napig eltemetve fekszik a föld alatt, s így kerül kapcsolatba a holtakkal²⁰. A tudományszerzéssel kapcsolatos hiedelemvariánsokat a Magyar hiedelemmonda katalógus, a halottlátókhöz fűződő hagyományokat pedig Czövek Judit és Barna Gábor foglalta össze²¹. Az elrejtetés szó nyelvünk finnugor alaprétégeből származik, s több 16. századi kódexünkben is feltűnik²². Mátyus István 1762-es "Diaeteticájában", a megholtnak látszó, nem valóságos halottak kapcsán az elrejtetés fogalomkörének használatáról kritikusan így ír:

"Példák erre sok hysterica Asszszonyok és hypochondriacus Férfiak, a' kik erőssen el-ájúlván, a' tudátlanok' itélete szerint el-rejtezvén, élni alig láttatnak, sőt sokszor egészen meg-hólnak tetszvéen, bontókés alá vagy koporsóban tétettek; de kevés idő múlva önként vagy valami külső eszközökkel segítetvén mindenek' tsudájára ismét meg-elevenedtenek."²³

Zay Sámuel 1810-ben egy vérfolyásos asszony tetszhalála kapcsán szintén ezzel a kifejezéssel él: "ez a' személy [...] úgy halt-el, vagy a' mint szokták mondani, elrejtezett"²⁴. Grünval Pál 1844-ben is az elrejtetés szót használja gróf Batthyáni Ignác erdélyi püspök esetének leírásakor: "El vala rejtezve, 's holtak hitték..."²⁵. Sőt még Trócsányi Zoltán is ezt a

¹⁹ Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest, 1958. 75. p.

²⁰ "Halottlátó" szócikk. In.: Magyar Néprajz VII. Budapest, 1990. 595. p.

²¹ Magyar hiedelemmonda katalógus. (Összeáll.: Bihari Anna). Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 6. Budapest, 1980. 94-112. p.; Czövek Judit: Halottlátók a magyar néphagyományban. Debrecen, 1987.; Barna Gábor: Halottlátók a magyar néphitben. In. Hoppál Mihály-Novák László (szerk.): Halottkultusz. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10. Budapest, 1982. 199-212. p.

²² Diószegi Vilmos: Nem halt meg csak elrejtezett... A Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője, 1953. 1. 43. p.

²³ K. Mátyus István: Diaetetica. Az az a' jó egészség' megtartásának módját, fundamentumason elő-ado könyv. I. Kolosváratt, 1762. 11-12. p.

²⁴ Zay Sámuel: Falusi orvosi pap, vagy olly orvosi útmutatás, mellynél fogva leginkább a' Falukon uralkodni szokott nyavalyák orvosoltatnak. Pozsonyban, 1810. 252. p.

²⁵ A' lelkipásztorsági gyógytan' kézikönyve. Vering után fordítva, s' alkalmazva Dr. Grünvald Pál által. Pesten, 1844. 146. p.

kifejezést idézi fel 1924-ben ugyanezen eset leírása kapcsán: "látta rajta, hogy nem halt meg, csak »el volt rejtezve«"²⁶.

A tudásszerzésre vonatkozó hiedelemcsoporton kívül van még egy olyan érdekes néphagyomány, amely témánk szempontjából jelentőséggel bír. Nevezetesen, a népi játékok körébe tartozó temetési paródiákról, halottvirrasztói játékokról van szó, amelyek prédikációs változatait lakodalmakon, fonókban stb. mutatták be. A játékban tulajdonképpen a temetési szertartás paródiájának lehetünk tanúi: egy álhalottat siratnak el - gyakran az obszcénitás különböző megnyilvánulásai közepette - a hozzátartozók. A magát halottnak tettető legény a paródia végén feléled halálra rémisztve a játék résztvevőit. Ujváry Zoltán többször alaposan elemezte és bemutatta ezeket a játékokat, vizsgálta lehetséges funkcionális eredetüket²⁷. A halottvirrasztói játékok egyik - szempontunkból fontos - értelmezési lehetőségére Dagmar Adamcova világított rá²⁸. Adamcova a paródia egy olyan variánsát mutatja be, melyben a résztvevők nem egy álhalottal játszanak, hanem a valóságos temetés alkalmával a valóságos halottal mutatják be ezt a játékot. A halottra szalagokat, madzagokat kötnek, s azokkal húzkodják, mozgatják a tetemet. A játék eredete Adamcova szerint arra a törekvésre vezethető vissza, amely halálesetek alkalmával a halott életre keltésére irányult. A valóságos holtat aktivizáló játék célja később valószínűleg feledésbe merült, a tetem érintésétől idegenkedve a holtat álhalottal helyettesíthették, a játék szórakoztató jellege került előtérbe. Ennek ellenére azért megőrizte a halottélesztés mágikus, rituális cselekedetének emlékét, ennek tulajdonképpen játékos utánpótlása lehet.

Láthatjuk, hogy a magyar népi kultúrában fellelhető hagyományok ezeken a pontokon kapcsolatba hozhatók a tetszhalál kérdéskörével, de azt az ellenkező pólusú hatást is meg kell említenünk, amely témánkkal összefüggésben, a halottkultusz köré csoportosuló magyar

²⁶ Trócsányi Zoltán: Magyar régiségek és furcsaságok. Budapest, 1987. (Reprint) 99. p.

²⁷ Ujváry Zoltán: A temetést parodizáló színjátékszerű szokások kérdéséhez. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv. Szolnok, 1973. 221-230. p.; Uő.: A temetés paródiája. Temetés és halál a népi játékokban. Debrecen, 1978.; Uő.: Halottvirrasztói játékok. In.: Hoppál Mihály-Novák László (szerk.): Halottkultusz. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10. Budapest, 1982. 145-153. p.; Uő.: Erotikus és fallikus megnyilvánulások a dramatikus népszokásokban. In.: Erősz a folklórban (szerk.: Hoppál Mihály és Szepes Erika). Budapest, 1987. 163-176. p.

²⁸ Adamcova, Dagmar: Bestattungsritualspiele in der Karpatoukraine in den ersten Jahrzehnten unseres Jahrhunderts. Ethnologia Slavica, XVIII-XIX. 1976-1977. Bratislava, 1977. (Adamcova véleményét idézi: Ujváry, 1978. 233. p.; Ujváry, 1982. 150. p.)

néphit más szempontú vizsgálata során merül fel. A hiedelmek, babonák köréből számos olyan példát emelhetünk ki, melyek a halott lelkének visszajárása elleni intézkedésekkel kapcsolatosak. A visszajáró holtaktól való félelem, a haldoklással kapcsolatos népszokások²⁹ több olyan babonás cselekvéssel járnak együtt, amelyek a tetszhalál felismerésének útjába akadályt gördítenek. A haldoklót hagyni kell nyugodtan meghalni, a halottat nem szabad hangos siránkozással "visszasírni, visszakiabálni", mert lelke annál nehezebben tud távozni testéből³⁰. Varga János 1877-ből szemléletesen, kritikai élel mutatja be, hogy a haldoklók körüli babonák sokszor mennyire károsak a szerencsétlen agonizáló szempontjából:

"Ha a beteget már a veríték is veri; akkor már lehet vele akármit csinálni. A szemét lenyomják két garassal, hogy nyitva ne maradjon; mert ha a halott szeme nyitva marad, vár maga után valakit; ezt tartja a babona. Aztán azt se várják, hogy a lélekzete elálljon; előbb való az, nehogy tátott szája legyen a halottnak, tehát fölszorítják az állát egy kendővel, s gyakran így fojtják meg a beteget, az utolsó sóhajtás előtt. Nem egyet; de százat! Példák mutatják, hogy a haldokló gyakran öt-tíz percz mulva, sőt negyed s egy óra mulva is újra lélekzeni kezd; s nem egy esetet ismerhet a nép is, hogy a beteg a halálból tért vissza, ahogy mondani szokás; de hogy térjen vissza akkor, ha az álla szorosán föl van szoritva s lélekzete elfojtva?!"³¹.

A visszajáró halottól való félelemről egy igen érdekes, s mulatságos történet is tanúskodik, melyet Tomcsányi Imre mesél el csöppet sem mulatva az eseten:

"Egy másik esetet Firczák nevű ó gör. kath. lelkész beszélt el előttem tudatlanságának teljes hitelű bizonyítékaul, hogy ő falujában az 1855-ik évi cholerajárvány idején egy leányt temetett, s midőn már a temetőig érték: az koporsója fedelén zörgetett. A négy férfi, kik a koporsót vitték: ledobta azt és elszaladt, s mint iszonyu lelkisötétségében, egész naivul fejezte ki magát, »alig tudtam embereket találni, kik a sirba lebocsássák«."³²

Tomcsányi művében a nép tudatlanságára hivatkozik, mikor szűkebb hazája területéről kéne példákat felvonultatnia:

"Több esetben hallottam emliteni a mi - szatmári - temetőkéről is, hogy ez vagy ama sirnál zörejt, zajt hallottak; de mi annyira meg vagyunk győződve arról, hogy kit eltemettek annak halottnak kell lenni; miszerint ez irányban meggyőződést szerzendő nem tudok följegyzett esetekről, s ezért vagyok

²⁹ Kunt Ernő: Az utolsó átváltozás A magyar parasztság halálképe. Budapest, 1987.; Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. Budapest, 1925. (Reprint: Szeged, 1990.) 155-204. p.

³⁰ Körner Tamás: Mutatvány a készülő hiedelemmonda katalógusból 3. A halál és a halottak. Ethnográfia, 1970. 80. p. - az életbe visszahívott halott.

³¹ Varga János: A babonák könyve. Arad, 1877. 158. p.

³² Tomcsányi Imre: A tetszhalottak fölélesztésére vezérfonal. Függelékül pár szó a hullák elégetése ellen. Szatmártt, 1875. 40-41. p.

kénytelen messze országokban észlelt s egyuttal föl is jegyzett eseteket idézni."³³

Nem ritka, hogy a parasztok a temetés idejének előírt 48 órányi késleltetését sem tartják be. Részó Ensel Sándor (1833-1899) az agárdiak temetési szertartásairól 1853-ban gyűjtött anyagában írja: "Halottbejelentéskor jobbadán füllentenek, a halált 10-12 órával is elébb történtnek állítván a valónál, hogy a kimultat minélelőbb eltakarithassák s munkáik után mehessenek."³⁴

A néphit gátló tényezőit a tetszholtakkal való foglalkozás egy másik aspektusából is megfigyelhetjük. Nevezetesen az életmentéssel kapcsolatos visszahúzó erőt azok a babonák jelentik, amelyek a vízbefúltak, akasztottak, véletlenül vagy erőszakos módon idő előtt meghaltak köré csoportosulnak. A babona szerint ezek a holtak addig nem nyughatnak, amíg egyébként éltek volna, bolygó halottként kísértének a földön. A vízbefúltak, akasztottak mentését még az is akadályozza, hogy az ezeknek való segélynyújtás a nép szerint ellenkezik Isten akaratával, azonkívül veszélyt is jelentenek az élőkre azáltal, hogy lelkük az utolsó lehellés által nem tudott távozni testükből (lelkük a testükben megrohad, mely isteni átoknak tekintendő)³⁵. A visszajáró halottakkal kapcsolatos hiedelemmondák köréből talán érdemes példaként megemlíteni azt a történetet, amelyben a halászok által kifogott vízbefúlt hullája megelevenedik, de a halászok túljárnak az eszén a "rosszindulatú halottnak"³⁶. A tetszhalotról szóló hiedelemmondák valószínűleg a ponyvák, kalendáriumok és a népokító irodalom hatására terjednek el, segítséget kapva az "elrejtés" hiedelemkörének hagyományából³⁷. A vámpírizmussal, mint a tetszhalál kérdésköréhez sajátosan kapcsolódó babonával - nem közvetlenül magyar hagyomány lévén - most nem foglalkozunk, de

³³ Tomcsányi, 1875. 40. p.

³⁴ Réso Ensel Sándor: Magyarországi népszokások. Pesten 1867. 14. p.

³⁵ A néphiedelem eredete egyébként az antikvitásig nyúlik vissza. Hippokratész írja Aphorismájában (Lettré, II.43.), hogy a megfulladók lelke nem tud testükből kiszabadulni, vergődése felhabosítja a vért. Ezt Galénosz is átveszi, és még a 18. században is találkozhatunk ezzel a balhiedelemmel orvosi munkákban.

³⁶ Körner: Mutatvány..., 1970. 76. p.

³⁷ Példatárak pl.: Berze Nagy János: Magyar népmesetípusok. Pécs, 1957.; Magyar Hiedelemmonda Katalógus. (összeáll.: Bihari Anna). Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 6. Budapest, 1980.; Körner Tamás: Mutatvány a készülő hiedelemmonda katalógusból 3. A halál és a halottak. Ethnográfia, 1970. 55-96. p.; Sergő Erzsébet: Halottlátók, tetszhalottak, szokások. Fejér Megyei Szemle I. 1983. 95-102. p.; Jung Károly: Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Szabadka, 1978. 127. p. stb.

megjegyezzük, hogy az európai tetszhalál-irodalom kialakulásában jelentős szerepet játszott³⁸. A visszajáró vérszívó holtaktól való babonás félelemre Mátyus István (1725-1802) nálunk is felfigyel, és megpróbál patológiai magyarázatokkal rámutatni ennek alaptalanságára³⁹.

Összességében elmondhatjuk, hogy a magyar néphagyományban élő, a halottkultusszal kapcsolatos szokások inkább akadályozhatták a tetszholtak felélesztésére irányuló törekvéseket, bár nem zárták ki a jelenség ismeretét (ld. "elrejtetés" hiedelemköre, halottvirrasztói játékok stb). Claudio Milanesi azon megállapítása, hogy a 18. században a népi kultúra a tetszhalál tekintetében az orvostudomány inspiráló elsődleges forrásává vált, és utat nyitott a halál tudományos vizsgálata felé⁴⁰ magyar viszonylatban nem állja meg a helyét. A magyar tetszhalál-irodalom nem az élet-halál területének átjárhatóságával kapcsolatos népi tradíciók hatása alatt bontakozott ki. A tetszhalállal foglalkozó magyar szerzők elsődleges forrásául a külföldi tudományos és ismeretterjesztő irodalom szolgált, s bár Mátyusnál és Retteg Ferencnél⁴¹ kimutatható a népi gondolkodásmódra való reflektálás szándéka, a babonák természettudományos magyarázatára törekvés, a szerzők mégis elsősorban a nép tudatlanságát állítják pellengérré műveikben, s csak kevés magyar példát tudnak felsorakoztatni érveik illusztrálására. Ezt az is tanúsítja, hogy nem igen keringhettek még akkortájt tetszholtakhoz fűződő hiedelemmondák a nép körében, s inkább ezek létének bizonyítása volt a felvilágosító művek szerzőinek az egyik célja. (Az említett hiedelemmonda katalógusok idézett példái idős adatközlők a századunk elejéről, első feléből származó emlékein alapulnak.)

E kicsit terjengős kitekintés után ideje visszatérnünk azokra a magyar vonatkozású esetleírásokra, amelyek a 18. század vége felé tűnnek fel eleinte csak szórványosan, majd később egyre nagyobb számban. Bod Péter (1712-1769) "Szent Hiláriu"-ában, melyben útmutatásokat ad a helyes életmódra és a keresztényi életre vonatkozóan, már felteszi a

³⁸ Milanesi, 1991. 67. p.

³⁹ Mátyus, 1762. 12-13. p.

⁴⁰ Milanesi, 1991. 111-112. p.; Jean Clair reciprok hatásról beszél: a népi kultúra és szenzibilitás figyelmeztet az orvostudomány hiányosságaira, majd az orvostudomány választ találva ezekre a problémákra átalakítja a nép halottakhoz fűződő viszonyát. (Clair, 1993. 87. p.)

⁴¹ Retteg, 1809. 37. p.

kérdést: "Holt-é meg valaki kétszer?". Válaszából, amelyben a vallási vetület a döntő, kiviláglik, hogy tudomása van ilyen esetekről, bár konkrétumot nem említ: "Egy halállal tartozik, aki egyszer születik, de megesett az, hogy a holt feltámadott a testi bűnös életre s másokkal való társalkodásra, s aztán ismét megholt."⁴² Az első, orvosi műben szereplő esetleírásra Weszprémi István (1723-1799) Biográfiájában bukkanhatunk, amelyre pontos hivatkozás nélkül Rác Sámuel (1744-1807) figyelmeztet⁴³. Elég nagy szerencse szükségeltetett ahhoz, hogy a 4 kötetes vaskos mű egy aprócska lábjegyzetében rábukkanjunk az említett példára, így megjegyzésre méltó, hogy Rác Sámuel is felfigyelt erre a mellékes szövegrészre. Weszprémi inkább kuriózumként említi az esetet, egy kőszegi születésű orvos életrajzának leírása kapcsán ragadva meg az alkalmat arra, hogy elbeszéljen egy kőszegi házhoz fűződő történetet. Idézzük pontosan az esetet:

"Kőszeg szabad királyi városában ma is ott áll a piac közepén egy 1692-ben épült, orvosi felirattal ellátott ház [...]. A város megbízható hivatalos följegyzései alapján Binnius Jakabot kell a ház tulajdonosának gondolnunk, aki éppen ebben az időben volt a város orvosa. Az ő három fia közül János, aki sebészmesterré, sőt városi tanácsossá lett, a boncolásban igen jártas apja példáján fölbuzdulva, azt kérte egyszer a városi tanácstól, hogy az emberi test csontvázának összeállítása céljából adja ki neki másnap egy ember holttestét, akit a hóhér akasztott föl. Ezt haza is vitte magához és hullamerev állapotban egy langyos vízzel tele kádba tette, hogy megpuhuljon, de amikor később boncoló szerszámokkal fölszerelve megjelent nála hívására többi sebésztársa, a rablót kiegyenesedett nyakkal ülve találta a vízben. Mikor megtudta tőle kérdésére hogy a nyaka, főleg pedig a feje igen fáj, kiemelte a kádból, jól megetette és itatta, s miután ekként újra ép és egészséges élő emberré tette, a következő időben több éven át a leghűségesebb segédjévé lett műhelyében. Hogy ez a még ma is élő tanúk előadásából merített, orvosi megfigyelések közé való történet igaz, azt Kőszeg szabad királyi város és Vas vármegye dicséretére méltó tudós rendes fizikusának, Komáromi kartársunk vejének, Kereszturi Ferencnek, a jelen 1776. év máj. 2-án nekem írt szíves levele bizonyítja."⁴⁴

Weszprémi orvosi szempontból nem kommentálja az esetet, de megjegyzésre méltónak találja. A regényes sallangoktól mentes történet azokhoz a gyakrabban előforduló esetekhez tartozik, amikor az akasztott bűnözők bizonyos körülmények hatására (itt a langyos víz jelentette az éltető elemet) magukhoz térnek. Az eset a boncolás alkalmával feléledő

⁴² Bod Péter: Szent Hiláriu. Budapest, Szépirodalmi, 1987. 212. p. (1. kiad.: 1768.)

⁴³ Rác Sámuel: A' physiologiának rövid Sommája. Pestenn, 1789. 6. p.

⁴⁴ Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. II. Budapest, Medicina, 1962. 241-243. p. (1. kiad.: Bécs, 1778.)

holtakról szóló történetek csoportjába is beilleszthető. A leírt esemény valószínűleg az 1720-as, 1730-as évek idején történhetett.

A következő, orvosi műben szereplő történet ennél jóval későbbi: 1803. februárjában esett meg Szentendre mezővárosának Belán Márton nevű kovácsával. Retteg Ferenc Lőrinc, Pest - Pilis - Solt vármegye főorvosa, fizikusa írja le 1803-as éves jelentésében saját tapasztalatát, melyben a 36 éves kovács 12 órányi tetszhaláláról számol be⁴⁵. A hidegen, megmerevedve, lélekzet nélkül fekvő Belán Mártont hosszas, szorgalmatos munkával sikerült az életbe visszahozni. A megyei fizikus pontos orvosi leírást ad az élesztés módjáról, az alkalmazott szerekről, pontról pontra bemutatja, hogy miképpen tért magához a beteg.

A bécsi Magyar Kurirból értesülhetünk arról, hogy 1804-ben egy másik sikeres reanimáció is történt Nógrád vármegyében, egy Bodon nevű faluban, ahol egy dohos búzásverembe fulladt Zsembery Miklós urasági bérese. Szeleczeni Ferdinánd, evangélikus prédikátor az eset után két órával kísérletet tett a holt felélesztésére, s fáradozása sikerrel járt:

"... három fertály óra múlva [...] a' meg holt szemeit fel nyitotta, és mogorva így szóllott: Haggyatok nékem békét, hadd aludgyam tsendesen. [...] Ezen papi embernek nagy ditsiretíre szolgál az is, hogy ő Siléziában laktakor három vízbe fulladt embert elevenített meg."⁴⁶

A nevezett lelkész Németországból hozta magával életmentési tapasztalatait, amelyeket sikerrel alkalmazott, olyannyira, hogy a Magyar Kurir dicséretes, követendő példaként állította olvasói elé az ismertetett esetet.

Retteg Ferenc jelentéseiből is kitűnik, hogy élénken érdeklődött az efféle esetek iránt, s erős figyelemmel kísérte a temetkezéssel kapcsolatos rendeletek betartását megyéje területén. (Ami nem lehetett könnyű dolog, mert a nagy számú görögkeleti vallású népesség temetkezési szokásaihoz ragaszkodva sokszor okozott fejfájást a Helytartótanácsnak, mely néha kénytelen volt erőszakos módon is beavatkozni a szerbek vallási életébe a temetkezési rendeletek betartása érdekében⁴⁷.) Valószínűleg a saját praxisában előforduló eset indította

⁴⁵ Retteg Ferencz Lőrincz: Rationes seu decas relationum annuorum medico physicarum ad inclytam universitatem comitatuum Pest, Pilis et Solt articulariter unitorum competenti tempore perrectarum ab eorumdem ordinario-physico. Budae, 1807. 43-44. p.

⁴⁶ Magyar Kurir, 1804. március 9.

⁴⁷ A helytartótanácsi levéltár MOL C 66 Dep. Sanitatis iratcsomóiban található, a temetkezési ügyekkel foglalkozó különféle jelentések, beadványok és rendelkezések tanúsítják, hogy a görögkeletiek nyitott koporsós temetkezési szokásának, a holttestek "in apertis tumbis" szállításának

Retteg Ferencet arra, hogy az élve eltemettetések megakadályozása érdekében megírja azt a fentebb már említett művét, mely az első magyar nyelvű, kifejezetten a tetszhalállal foglalkozó orvosi könyvként jelent meg hazánkban. Ebben a művében Retteg az ismertetett külföldi példák mellett két Magyarországon megtörtént esetre is felhívja a figyelmet alátámasztva abbéli erőfeszítéseit, hogy hazánkban is oda kellene figyelni az elevenen eltemetés veszélyeire, nehogy ilyen rettenetes esetek megtörténhessenek.

"De mi nálunkis, ezen Nemes Pest Vármegyébe, és ugyan Pilisi járásnak Szent Endre nevű Mező Várasában, hat-Eszkendők előtt elé adta magát egy Eset; Mely Például ismét szolgál, hogy nem minden Ember, ki Érzéketlenül hidegen, merevedve, Lélekzet nélkül fekszik: valóságosan Hólt legyen."⁴⁸

- utal vissza a már 1807-ben ismertetett történetre. Egy másik, a vármegyében történt esetről pedig ekkép számol be:

"De mivel idő közben; és nem régesztén, az is történt; hogy egy Paraszt Asszony meg halálózván, és Házi, vagy mezei foglalatosságok miatt; harmadnapig temetetlenül fekütt volna; midőn Negyed Napon el temetni akarnák; magátul fel éledet..."⁴⁹.

Zay Sámuel, Komárom megye tisztiorvosa 1810-ben, a falusi papok számára írt orvosi útmutatásaiban⁵⁰ két magyar esetről is megemlékezik, melyek közül az egyik praxisából adódó, személyes tapasztalataihoz köthető. Ez a végül is tragédiával végződő eset 1798-ban történt meg egy vagyonosabb, feltehetőleg nemesi származású, de legalábbis a polgári értelmiség soraiból kikerülő házaspárral, akiket Zay Sámuel már korábbról is ismert. A harminc év körüli asszony, aki sokat szenvedett vérfolyásos megbetegedéseitől, gyermeke születése után hat vagy hét héttel hasonló kór következtében meghalt.

"Negyven nyóltz óra eltelvén, férje házától a' templom kriptájába vitetik; de mivel a férje, a' ki külömben a' dologhoz jól ért, gyanakodott felöle, hogy valósággal meghólt legyen, azt kívánta, hogy a' Felesége teste ne tétessen-be a falba, mint szokás, hanem tsak a' kriptá közepére, és a' koporsó fedele vétessen-le. Így vólt tehát a' test 24 óráig a' kriptá közepén minden változás nélkül. Ekkor férje újjra felhozatta a' testet a' kriptából, és a' Városba lévő ispotályba betették, a' hol minden rajta tett próba nélkül hat vagy hét nap fekütt minden változás nélkül..."⁵¹.

megtöltése állandó problémája volt az 1810-20-as évek egészségügyi bizottságának.

⁴⁸ Retteg, 1809. 36. p.

⁴⁹ Retteg, 1809. 45. p.

⁵⁰ Zay Sámuel: Falusi orvosi pap, vagy olly orvosi útmutatás, mellynél fogva leginkább a' Falukon uralkodni szokott nyavalyák orvosoltatnak. Pozsonyban, 1810.

⁵¹ Zay, 1810. 251-252. p.

A hatodik és a hetedik napon viszont már megjelentek rajta a hullafoltok, s érezhetővé vált körülötte a rothadást jelentő bűdösség. Zay Sámuel, aki teljes mértékig megbízott a férj szakértelmében, a kérdéses hölgyet csupán az ötödik vagy hatodik napon tekintette meg, s ekkor még a valós halál jeleit nem fedezte fel rajta. Az nem világos előttünk, hogy miért nem próbálkozott meg az asszony életre keltésével, mikor tudomást szerzett arról, hogy erre senki nem tett kísérletet. Jelen művében utólag akként okoskodik, hogy a högy valószínűleg tetszhalálba esett, s ennek következtében állt be a halál, majd leírja, hogy miként kéne az ilyen esetekben segélymódokat alkalmazni. Nem tartjuk valószínűnek, hogy Zay az ez irányban íródott orvosi szakirodalommal csupán később ismerkedhetett meg, mivel midőn a férj hozzáértéséről beszámol, egyértelműen utal arra, hogy tisztában volt a jelenség létezésével. A férj pedig erősen gyanakodhatott felesége halotti állapotát illetően, mivel az előírt 48 órányi várakozási idő elteltével sem volt hajlandó véglegesen eltemetni asszonyát, s a megfelelő hullakamra hiányában a tetemet ideiglenesen helyezte csak el a kriptában, majd a városi ispotályban őriztette. Mivel az eset valószínűleg Komárom vármegye területén történhetett, említésre méltónak találjuk azt a tényt, hogy a Rév-Komáromban kiadott Mindenés Gyűjtemény alig tíz évvel korábban, 1789-ben már cikksorozatban foglalkozott a látszatos holtak létezésével, s az ily esetekben szükséges segélymódok ismertetésével⁵².

A vérfolyásos asszony története kapcsán idézi emlékezetébe Zay Sámuel azt a másik magyar vonatkozású esetet, mely 1785 körül történhetett meg, és szerencsére a tetszholt feléledésével végződött. A felélesztési eljárások ismertetésénél szerzőnk ekként emlékezik meg az esetről:

"...jónak ítélném, ha az illyenek a' torkába nyers bort töltenének, mert vagy on itt nálunk olyan ember még most-is életbe, a' ki mint holt, ez előtt mint egy 25 esztendővel, kiterítve lévén megelevenedett az által, hogy bort töltöttek a' szájába tréfából azon okból, hogy minthogy életébe nagyon szerette a' bort, így on még egyszer utollyára..."⁵³.

Ebből az esetről kiviláglik, hogy a bor irritáló hatásáról levont tapasztalatok nem tudatos életmentő kísérlet eredményén alapulnak, itt csupán a nép tréfálkozó kedve szolgáltatotta azt a

⁵² Mindenés Gyűjtemény, 1789. 14-19.; 94-97.; 139-141.; 305-312. p.

⁵³ Zay, 1810. 253. p.

véletlen okot, amely által a valóságos holtak hitt halott megelevenedhetett, valószínűleg torkára forrasztva a vicces kedvű "halottgyalázók" nevetését.

A tetszhalál-irodalom 1830-as évektől megsokasodó műveiben nem találunk magyar esetleírásokat, a szokványos külhoni példák idézése, ismertetése is elegendőnek találtatott a hazai közönség idegeinek felborzolására, pedig levéltári források bizonyítják, hogy ez idő alatt is akadtak példák honi tetszhalál-esetekre. A 40-es évektől kezdődően már gyakrabban idézik ezeket a szörnyűségeket, de mi az ismertetés idejének sorrendjében szeretnénk bemutatni őket, hiszen fontosabb a köztudatba kerülésük időpontja, mint az esetek datálásának kérdése.

A helytartótanácsi levéltár egészségügyi bizottságának anyaga között található az az iratok, amelyek alapján Lukovitsné Baros Amália nemesasszony állítólag idő előtt történt eltemetésének ügyébe nyerhetünk betekintést. 1832. augusztus 10-én Cziráky Antal gróf Lovasberényből megküldi a pesti egyetem orvosi fakultásának azt a december 16-án kelt szakvéleményt, amely Baros Amália tetszhalálát tanúsítaná⁵⁴. 1834-ben érkezik meg Nógrád megyéből a nevezett úrhölgy boncolásának jegyzőkönyve⁵⁵, 1837-ben pedig már sikerül is lezárni az esetet, amikor Lenhossék Mihály Ignác (1773-1840), az ország protomedicusa megküldi június 7-én kelt szakvéleményét a pesti egyetem orvosi fakultásának, amelyben megállapításra kerül, hogy nem forgott fenn élve eltemetés esete, mivel Baros Amáliát már holt állapotban temették el, halálát nem fulladás okozta⁵⁶. Egy másik, állítólagosan tetszhalottként eltemetett nő, a Zala megyei Németh Katalin ügyében is folyt vizsgálat, mely 1838-ban zárult le Lenhossék szakvéleményével, amelyben a protomedicus kifejti abbéli véleményét, miszerint a számos jelentés és szakvélemény alapján semmi sem bizonyítja, hogy a kérdéses hölgyet élve temették volna el⁵⁷.

A fenti két eset nem került a nagy nyilvánosság elé, de a tetszhalál-gyanús esetek tisztázására indított vizsgálatok ténye jelzi, hogy a köztudatba - főképp a nemesség körében -

⁵⁴ A levéltári forrásokat Moess Alfréd: "A Helytartótanács Egészségügyi Osztályának iratai 1834-től, illetve 1839-től" adattári munkája (levéltári jegyzéke) alapján idézzük (A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum adattára). MOL C 66 Dep. Sanitatis, 364. sz. iratcsomó, 30.

⁵⁵ MOL C 66 Dep. Sanitatis, 383. sz. iratcsomó, 30/a, 37.

⁵⁶ MOL C 66 Dep. Sanitatis, 405. sz. iratcsomó, 29. (1837. június 10.)

⁵⁷ MOL C 66 Dep. Sanitatis, 414. sz. iratcsomó, 24. (1838. június 9.)

kezd beépülni az élve eltemettetés veszélyének gondolata. Ezt segíti elő az az egyre nagyobb számban megjelenő, orvosi szempontból figyelemre méltó írás, mely a tetszhalál tényére hívja fel a figyelmet, s felismeréséhez, az élve eltemettetés elkerüléséhez számos tanáccsal szolgál. 1841. tavaszán a Jelenkor egyik híradása egy csapásra közüggé teszi a tetszhalál problémáját, országszerte beszédtemává válik az élve eltemetés szörnyűsége. A kedélyborzoló hír Bay József táblabíró (+1839.) temetésének furcsa körülményeiről számol be⁵⁸. A Munkácsról 1841. február 22-én érkezett jelentés szerint:

"Egy borzasztó eset történt e' napokban Bereg-vgyben keblezett Surány nevű faluban; melly igazán szomorú bizonyítást szolgáltat arról, mi kevés gond fordítottatik honunkban a' holttestek megszemlélésire! Ezelőtt két évvel meghalt Surányban B. J. ur, megyénk előkelő családjainak egy tagja. A' halott kellő szertartással két koporsóba tétetve a' család sirboltjába temetteték el. E' napokban, azaz két év mulva, ismét egy halottat ugyanazon sirboltba temetni akarván, midőn ajtaját nyitnák, mellyet a belül támadt ismétlen akadály miatt, csak nagy ügygyel bajjal tárhatták fel, a' munkások rémülten észre veszik, hogy belül a' sirboltban az ajtóüreg egyik szegletében valami halott teste özszezsugorodva 's az ajtóhoz szorulva hever a' földön, melly miatt az ajtót olly nehezen nyithatták meg 's közelebből vizsgálva megismerik: hogy ez a' két év előtt eltemettetett B. J. ur vala! - képzelheted a' rémülést. B. J. kettős koporsóba temettetett el 's ott életre ébredvén, olly nagy erővel eszközlé vélt szabadulását, hogy nemcsak mind a' két koporsónak erősen leszegezett födelét szerencsésen fölfeszítette, hanem feszítés közben az erős leszegezés miatt erőködve, egyik koporsóru a' szeggel együtt, még egy darab deszkát is lehasított. Kiszállván a' koporsókból az ajtóhoz mászott, mert ott találtatott. - hol is éhen szomjan, és sikertelen kiáltozásin kétségbeesve, a' boldogultnak másod izben is meg kellett hálnia! Mi tájban ébredhetett föl? Meddig bajlódhatott kétségbeeséssel? minő irtóztató kinnal halhatott meg??!! Mindezt halál leple fedi, minthogy csak két év mulva nyitattott meg a' szerencsétlen sirbolt borzasztó ajtaja! Ha nem szólunk is, kinek nem ötlík itt eszébe azonnal: miért nem történnek nálunk szoros halottvizsgálatok? miért történnek eltemetések a' rothadás 's így a' kétségtelen halál csalhatatlan jelei beállása előtt? 's mikor létesülnek nálunk is, mint a' jó rendőrségű külföldön, halottvirasztó-házak? mert ha előkelő családbeli sarjadék is így temettethetik el, minél inkább hihető 's könnyebben, megeshető ez szegény sorsuaknál országszerte? csakhogy ezeknél nem tudhatni meg, mivel ezek tetemeit nem sirbolt hanem sok helyen öles magasságu föld fedi."

A szemléletesen, romantikus, idegborzoló pátozzsal előadott eset - bár a Bay család tagjai 20 nappal később próbálták bizonyítani, hogy mindez csak alaptalan pletyka⁵⁹ - az idő, a hely és a személy konkrétumának erejével sokkolta a közvéleményt, s lehetőséget adott a köz érdekében munkálkodóknak, hogy kihasználva a felfokozott figyelmet, rámutassanak az

⁵⁸ Jelenkor, 1841. 18. sz. (márc. 3.)

⁵⁹ Pesti Hírlap, 1841. Tavaszelő 20. 186-187. p.

ország közegészségügyi elmaradottságára. A rémhír - mint az abnormálissal szembeni összetartó erő - elősegíti a probléma közüggé válását, felhívja a figyelmet azokra a tennivalókra, amelyek megoldást sürgetve összefogásra készítetik a közt a nemzet "felvirágoztatása" érdekében. (Egy ilyen botrány többet nyomhat a latban, mint számos, csak szűk körben olvasott orvosi értekezés.) A reformkori szemlélet vetületében így válik a tetszhalál problémája - legalábbis egy időre - politikai színezetű közüggé, megoldása, s annak közegészségügyi kihatásai pedig nemzeti érdekké. A Pesti Hirlap a munkácsi jelentéssel nem mellékesen, a többi híradás között foglalkozik, hanem összefogásra buzdító vezércikk formájában kommentálja az esetet⁶⁰.

"Irgalomnak istene, hány ilyen titkot rejtenek a' közönséges temetőnek örökre néma sirjai! Ha tudomásunkra jő egy illy eset, és meggondoljuk, miképen talán épen kedveseink egyike is járhatott így: fölmerülnék hajszálaink az irtózatától, 's - mint Machbeth mondja - kebelünkben a' férfias szív oldalbordánkhoz koczok hangosan. És kialuszk borzadásunkat, 's régi nyugalommal semmit sem teszünk, pedig egykor elkövetkezik a' mi óránk is, és egyikére azoknak, kik ezt olvassák, valószínűleg, sőt - mondani merjük - kétségtelenül Bay J. szörnyű sorsa vár; - 's ki tudja, uraim, mellyikünkre vár? Hiában altatjuk magunkat egyes különvált jelenetek dicsérgetéseivel; ideje nyiltan kimondani, hogy az egészségi politia általában véve honunkban a' legnyomorultabb lábbon áll; bölcsőtől kezdve egész siriglan. [...] Végre elkövetkezik a' halál, és itt még egy előkelő vagyonos családban is megtörténhetik az elevenen eltemettetés, hát mi nem történik a' szegényeknél? Jól tudjuk mi, hogy a' nm. magyar kir. helytartó-tanács a' halottas szemlét megparancsolá 's a' kora temettetés ellen szigorú tilalmat bocsáta ki. Mi ezt jól tudjuk, de azt is tudjuk, hogy a' magas helytartó-tanács nem jöhet helységenkint e' rendelését végrehajtani; mibennünk pedig hibázik a' szellem, melly a' rendelet holt betűjének életet adjon. Az országnak kilencz tizedrészében pedig az egész szemle valóságos satyra. [...] Szabad legyen remélnünk, hogy köztisztletben álló lelkes hazánkfia, kinek az orvosi politia országos főnökének neveztetését az egész nemzet közörömmel fogadta, e' fontos tárgynak gyakorlati elintézésére minélhamarabb figyelmet fordítand; és szabad legyen remélnünk, hogy a' biztosan várt bölcs intézkedések a' végrehajtók hanyagságán s' a' közönség indolens tunyaságán hajótörést nem szenvedendnek."

A Kossuth Lajos által javasolt intézkedések bővebb kifejtésére most nincs lehetőségünk, de azért megjegyezzük, hogy mindazok a rendelkezések, amelyeknek gyakorlati végrehajtását

⁶⁰ Pesti Hirlap, 1841. Tavaszelő 3. (18.); A cikk kapcsán Széchenyi István bírálja Kossuthot, szerinte az túl nagy ügyet csinál egy ilyen ritkán előforduló dologból. A vita kapcsán ld.: Kiss László: Széchenyi és Kossuth a színes halálról - 150 éve jelent meg a "Kelet népe". Orvosi Hetilap, 1991. 32. sz. 1767-1768. p.

neves politikusunk sürgeti, elviekben már a 18. század végétől próbálkoztak a helyzet javításával, bár ezeket a rendeleteket többnyire nem tartották be. Célját azonban e vezércikk elérte, hisz az 1840-es évektől kezdve mind nagyobb figyelmet szenteltek a honi szerzők a temetkezések, a halottszemle és a tetszhalál ügyének, és a nép körében is egyre súlyosbodtak az élve eltemetetéssel kapcsolatos aggodalmak. Trócsányi Zoltán (1886-1971) a maga hangulatfestő modorában egy szóbeli megnyilvánulásra hivatkozva ecseteli a cikkek keltette hatást:

"Szily Kálmán⁶¹ beszélt el egy tudományos asztaltársaságban, hogy e cikkek hatása alatt sokan nem merték eltemetni halottaikat és a betegek nem annyira a haldoklástól féltek, mint inkább attól, hogy élve fogják eltemetni őket. Faluhelyen a nép kétségbeesése leírhatatlan volt, a papok tehetetlenül álltak a megriasztott néppel szemben, amelynek fantáziája - a temetőben minden szélsivítást a földből jövő halottsírásnak hallott. De nemcsak a köznép körében, a nemesek közt is nagy ijedelmet keltettek, különösen a lapok túlzó fejtegetései és téli, zsíros vacsorákon a régi jó táblabírák nem zsíros anekdotákkal, hanem tetszhalotti történetekkel traktálták egymást."⁶²

Trócsányi még arról is beszámol, hogy közvetlenül a tetszhalott-eset hírének elterjedése után "G.-né" betegágyán arról intézkedett, hogy koporsója fedelének rázárása előtt szúrják át szívét egy törrel. A férje hosszú lelki tusa után ezt meg is tette. "E pillanatban a halott asszony felsikított: -Oh, gyilkosok."⁶³ Ha Trócsányi az irodalmi népszerűsítő effektusok kedvéért talán egy kicsit túloz, azért mégis jól érzékelteti a 19. század halálfélelmének ezt a sajátos fajtáját.

Grünvald Pál (+1871) 1844-es, már említett, lelkipásztoroknak szóló könyvében számos külhoni példa mellett három magyarországi esettel örvendeztet meg minket. Az egyik ilyen példa egy, az 1700-as évek közepe táján megesezt váci esetről tudósít, melyből kiderül, hogy "egy tábornagy tanuló fia" a váci szerzetesek kriptájában való eltemetésének éjszakáján magához tért, de a sírboltból kiszűrődő sírás eredetét a szerzetesek nem tudván azonosítani, a fiú feléledését csak akkor vették észre, mikor egy elhunyt szerzetest akarván eltemetni kinyitották a kriptát, és "...a' szerencsétlen ifiút a' felső lépcsőkön öszverágott kezekkel, és

⁶¹ Szily Kálmán (1838-1924), természettudós, nyelvész

⁶² Trócsányi, 1924. 104-105. p.

⁶³ Trócsányi, 1924. 105. p.

öszvegörnyedve" találták⁶⁴. Egy másik, szerencsére tragédia nélkül végződő történet Batthyányi Ignác gróf (1741-1798) tetszhaláláról szól. Az erdélyi katolikus püspököt egyszer kispap korában majdnem eltemették, de apja kételkedvén fia halálában, mikor a koporsó födelét rászögezték volna gyermekére, még egyszer tükröt tartott annak szájához, s öröme azon "lehellet harmatját lel"⁶⁵. Halála harmadik napján így tért magához a nevezett püspök. Érdekességként jegyezzük meg, hogy Rácz Sámuel 1789-ben a tetszhalál jelenségére is kitérő "A physiologiának rövid sommája"⁶⁶ című művét Batthyányi Ignácnak, történetünk szereplőjének ajánlja. Grünvald Pál harmadik magyar vonatkozású esete 1812. telén Gyöngyösön történt, ahol egy gyermek temetését siették el túlságosan.

"... a' reá következő éjszaka a' temetőben az új sir körül sirás hallatszott többek által, ezen körülményt másnap reggel valaki a' városi előljáróságnak följelenté, ez a' sirt azonnal fölásátá, és a' gyermeket kiveteté, ki arczra borulva, s' vérében fürödve találtatott."⁶⁷

A tetszholtak életrehozásának módszereiről az 1840-es, években számos ismeretterjesztő mű értekezik, a század második felében pedig a körorvosok és a népiskolai tanulók számára készült, egészségügyi okító könyvek szintén kitérnek a tetszhalál problémájára. Ezek példatára már nem olyan gazdag, mint az első, figyelemfelkeltésre törekvő írásoké, talán mert az időközben fogantatosuló rendelkezések hatására már nem annyira az élve eltemetés félelméé a főszerep, hanem mindinkább az életmentés ügye kerül előtérbe. Bár Tomcsányi Imre (1840-1891) a nép tudatlanságára hivatkozó - már idézett - műve 1875-ben jelenik meg, de vegyük figyelembe, hogy az a falvak és puszták lakosainak közegészségügyi szempontból nem túl magas színvonalon élő lakosai sorsának segítése céljából, a velük törődő értelmiségiek részére íratott⁶⁸. A Tomcsányi által bemutatott egyik - az 1855-ös kolerajárvány idején történt - esetre már hivatkoztunk a néphit gátló tényezőinek felvillantása kapcsán, a másik, Tomcsányi tudomására jutott eset Szatmáron történt:

⁶⁴ Grünvald, 1844. 149. p.

⁶⁵ Grünvald, 1844. 146. p.

⁶⁶ Rácz Sámuel: A physiologiának rövid sommája. Pestenn, 1789.

⁶⁷ Grünvald, 1844. 149. p.

⁶⁸ Tomcsányi, 1875. Előszó

"... egy vőlegény távollétében halt el itten lakó jegyese, és a megérkező vőlegény látni óhajtván mégegyszer jegyesét: fölásatta azt és koporsójában elfordulva, ruháját megszakgatva és haja zilálva találtatott."⁶⁹.

A bulvársajtóban, kalendáriumokban⁷⁰ és ponyvákban időnként fel-felröppenő híradások bizonyítják, hogy a tetszhaláltól való félelem a század végére sem tűnt el a köztudatból, de ezek a példák egyre inkább a kuriozitások között foglalnak helyet. Érdeemes megemlítenünk, hogy az ausztriai Illustriertes Wiener Extrablatt egyik 1899-es számának címloldalán közölt tetszhalál-eset⁷¹ egy kecskeméti pusztán történik. E szerint a halottkém által holtnak ítélt Szabó József a kecskeméti temető hullaházában magához térve a szó legszorosabb értelmében halálra rémisztette a segélykiáltásokra odasiető temetőört. Hogy a magyar halottképek felkészültségének nem éppen dicséretes példáját bemutató bécsi lap, kuriózumok után kutatva pont a magyar puszta életéből merítette tárgyát, az arra is bizonyosságul szolgálhat, hogy Ausztriának a 19. század végén a barbár magyar puszta, a Hortobágy jelentette a romantikus egzotikumot⁷². A kuriozitások keresésének ez a módja természetes folyamat. Ha már a házunk táján nem találunk megfelelő híreket a közérdeklődés felkeltésére - s a tetszhalál-esetek idegborzoló effektusokban hiányt nem szenvedő kuriozitásai erre mindig kiválóan alkalmasnak bizonyulnak -, akkor az "elmaradottabb" vidékek vagy néprétegek életéből bátran idézhetünk, vagy állíthatunk elő ilyen történeteket. Nem azok igazságtartalma a fontos, hanem a napilapok eladhatóságának piaci törvényei. Meglepődhetünk-e ezek után azon, hogy Az Est egyik 1922-es számában a magyar közönséget most már egy jugoszláviai tetszhalott gyermek rettenetes halálával riogatják⁷³? És nem is hatástalanul. Kassai Vidor (1840-1928), neves színészünk az eset kapcsán rémulten kap a szívéhez: "Hát ez mi?! hát ez mi?! hát ez mi?!... Hát nem vagyunk-e gyógyíthatatlan betegek?! Tudományunk rövid, hanyagságunk hosszú! Botrány... botrány!... Ébredjetek,

⁶⁹ Tomcsányi, 1875. 40. p.

⁷⁰ A kalendáriumok előszeretettel idéznek kuriózumokat, "álaktualitásokat", melyek közül is a legkedveltebbek közé tartozik az "Egy élve eltemetett kalandjai". Az alaposabb vizsgálódás kimutatta, hogy a közölt furcsaságok nagy része az 1834-es Fillértárból származik, mely követni próbálja a több százezer példányos nyugati filléres, ismeretterjesző magazinok példáját. A bulvársajtó és a kalendáriumok által a legszélesebb tömegekhez is eljutnak ezek a "hírek". (Kovács I. Gábor: Kis magyar kalendáriumművelés 1880-ig. Bp., Akadémia, 1989. 59., 183. p.)

⁷¹ Illustriertes Wiener Extrablatt, 1899. márc. 18., címloldal + ábra

⁷² A német romantika egzotikumkeresésének bizonyítékai még az ausztriai festészet "Hortobágy-képei" is.

⁷³ Az Est, 1922. március 11.

elevenek!!!"⁷⁴. Kassai egyébként egész életében rettegett attól, hogy elevenen temetik el (s ezzel nem volt egyedül). 1924-ben még verset is fabrikált az emberi tudomány megbízhatatlanságáról: "Mitse siessetek el, / Hullát későn égess el; / Még későbbben: temess el..." - s ehhez még hozzáfűzi: "Ezért semmiképen se égessenek el elevenen, - még tévedésből se - még kevésbé temessenek elevenen; se engem, se mást. Egyet se, Amen!"⁷⁵. A tetszhalál-történetek egyre inkább a furcsaságokat és érdekességeket kedvelő napilap-irodalom köré szerveződnek, már nem a közegészségügy fejlődésének problémája körül csoportosulnak, hanem beépülnek a halálfélelem tudati szintjébe annak sajátos kivetülési formájaként.

A sokszor emlegetett Trócsányi Zoltán is - aki régi forrásokban kutakodva különleges és történetileg is érdekes esetekkel ismertette meg olvasóit -, a tetszhalál-történetek kuriozitásának effektusait aknázza ki⁷⁶. Trócsányi nyolc ilyen esetet ismertet, köztük hat magyar látszatos halott történetét⁷⁷. Gróf Battyhányi Ignác, Bay József táblabíró, és "G.-né" esete már ismert számunkra, két másik történetről pedig szóbeli közlés alapján értesülhetünk a szerzőtől. Az 1860-as években történt, egyik győri esetet Szinnyei József (1830-1913) biográfusunk mesélte el Trócsányinak. Ez az "anekdota" egy felakasztott rablógyilkos megmeneküléséről számol be, aki megszökött őrizői elől, miután az őt a temetőbe szállító kocsit rázásától magához tért. A "Báró F. Gy." által Trócsányi tudomására jutott másik eset azért érdekes, mert ha hitelesnek fogadjuk el a közlést, akkor az egy elég korai magyar tetszhalotti esetet tanúsító dokumentum korábbi létezésére lehet bizonyíték. A nevezett báró állítólag az esztergomi primási levéltárban látott egy 1730-ból való jegyzőkönyvet, melyet

⁷⁴ Kassai Vidor: Furcsaságok. Vác, 1927. 13. p.

⁷⁵ Kassai, 1927. 79-80. p.

⁷⁶ Trócsányi egyébként korábban is érdeklődött a tetszholtak iránt. 1921. január 8-án Az Est "Sinka Pál feltámadása" címmel közöl egy cikket tollából, melyben arról számol be, hogy az esztergomi kórházból egy operáció közben meghalt beteget a városi temető halottasházában helyeztek el. Sinka Pál éjszaka magához tért, s a főkertész szabadította meg siralmas helyzetéből. Az eset önmagában nem lenne olyan érdekes, de a cikk megjelenése után Trócsányit az esztergomi Kolos kórház igazgató főorvosa rágalalmazásért beperelte. Hiába volt Trócsányi fellebbezése, s indoklásában kifejtett jóhiszemű, tudományos célja, a bíróság a 2481/1921. számú perirat alapján a szerzőt pénzbírságra ítélte. A bírósági végzés indokai között szerepel az a mondat is, amely elítéli az ilyesfajta írásokat: "A helyes és nemes értelemben vett közérdeket sem szolgálta a cikk, mert a legcsekélyebb közérdek sem kívánja, hogy a napi sajtótermékek közönségök szertelen elemeinek kedélyhangulatát izgassák, a közkorházak, az orvosok iránt való bizodalmit megrendítsék és rémes események túlzó leírásával a jó izlést rontsák." (B.I. 5769/12. / 1921.)

⁷⁷ Trócsányi, 1924. 93-107.

egy hazatért csenke-pusztai halott ügyében vett fel a káptalan. Trócsányi és a primási levéltáros a kérdéses iratot hiába kereste, arra nem bukkantak rá⁷⁸. A régmúltból idézett események között Sztáray János Fülöp gróf (1739-1815), Ung vármegye főispánjának történetét Trócsányi, Zichy Géza gróf (1849-1924) visszaemlékezései alapján meséli el, így forduljunk inkább annak elsődleges forrásához: Zichy Géza önéletírásához⁷⁹.

A szájhagyomány által őrzött családi emlékek között kalandozva kapóra jött Zichy Gézának irodalmi tehetsége megcsillogtatására, s családja múltjának fényét emelendő egyik ősenek furcsa históriája. Az anyai ágon Sztárayaktól leszármazott gróf színes és mulatságos történetet tár elénk. A vérmes természetű Sztáray főispán összeeszevesze feleségével valószínűleg gutaütést kaphatott, s orvosai halottnak nyilvánították. Az ősök termében magas ravatalra helyezték a főurat, akinek teteme haragos vonásokat őrizve az arcán, az oszlás legkisebb jelét sem mutatta. A halálában kétkedő grófnőt az orvosok nyugtatgatták, s bizonyságul át akarták szúrni a gróf szívét, de felesége ez ellen tiltakozott. Sőt a temetés napját is egyre inkább halogatta, míg a halálról csalhatatlan bizonyítékot nem szerez. A napokig temetetlenül fekvő holt mellől egy éjjel kiszöktek őrizői, és így történt hogy

"ezt alkalmasint még a koporsójában is megérezte az engedelmességhez és pontosságához szokott kényúr, mert hatalmas alakja egyszerre csak fészkelődni kezdett a szűk koporsóban, aztán hirtelen felült, s midőn szigorú tekintetét végighordozta az üres termen, sápadt arca fakóra vált a haragtól. Ingerülten kereste baljával kardját s kísérletet tett lábait a koporsóból kiemelni. Pár perc múlva ott ült a koporsó szélén megvilágítva a viaszgyertyák sárga fényétől, de amint a ravatal nyolc lépcsőfokát meglátta, haragja dühvé fajult: »A gazemberek!« kiáltotta, »nem elég, hogy itt hagytak őrizetlenül, de még a ravatalomat is olyan magasra helyezték, hogy a nyakamat törjem ki, ha le akarok szállani!« A föltámadt várúr erős kezei alatt jobbra-balra dültek a karos gyertyatartók, ő pedig szilárd léptekkel indult a kijárat felé.”⁸⁰

A feltámadt halottól természetesen mindenki holtra rémült, a plébános ornátusban, füstölővel és szenteltvízzel megjelenve akarta visszaűzni a kísértetet, de a végén persze minden jóra fordult. Az eset után Sztáray János Fülöp még 16 évig élt. Zichy gróf ez utolsó megjegyzéséből kitűnik, hogy az eset 1799-ben történhetett. Ezt, az általunk vizsgált korszak

⁷⁸ Trócsányi, 1924. 107. p.

⁷⁹ Zichy Géza, gróf: Emlékeim. Bp., Franklin, 1912. I. 25-28. p.

⁸⁰ Zichy, 1912. I. 27.

szempontjából viszonylag későn közölt, s inkább a szépirodalom körébe tartozó történetet azért idéztük, mert az egyik, irodalmi szempontból legértékesebb magyar történeti tetszhalál-esetté emeli Zichy emberi karaktert hűen tükröző előadásmódja. A másik ok, amiért említésre méltónak találtuk: segítségével bizonyíthatóvá válik, hogy a tetszhalál jelensége teljesen beépül a köztudatba, s furcsasága alkalmassá teszi arra, hogy az anekdotázó irodalom egyik elemévé váljon.

Az orvosi szempontú megközelítési mód és a téma kuriozitását kiemelő, idegborzoló effektusokkal élő eseteírások gyakori keveredése lassan eltűnik, s a tetszhalál a 20. század elejére a ponyvairodalom, az anekdotakincs részévé válik. A 18. század végétől fogva bizonyára számos eset foroghatott közszájon az élve eltemettekről, tetszholtakról, s valószínűleg alapos levéltári kutatások és forrásgyűjtések eredményeképp nagy mennyiségű anyagra bukkanhatnának a szorgos kutatók. Érdeemes lenne a téma szépirodalmi megjelenését is nyomon követni, de jelen tanulmányom keretén belül erre nincs mód. Most csupán arra törekedtem, hogy a magyar tetszhalál-irodalom történetének kutatása közben általam megismert jellegzetes esetekből némi ízelítőt nyújtsak a téma iránt érdeklődők számára, s bemutassam, hogy a tetszhalál jelenségének köztudatba épülése szempontjából ezek a történetek mekkora szerepet játszanak. A magyarországi tetszhalál-irodalomban a külhoni orvosi írások alapján elterjedt példák idézése kerül túlsúlyba, magyar eseteírások csak ritkán fordulnak elő. Ennek okát valószínűleg abban kereshetjük, hogy a magyar tetszhalál-irodalom létrejötte nem annyira belső fejlődés következménye, elterjedését nem a hazai esetek előfordulása inspirálja, és nem is kifejezetten a népi imaginárius halálhit babonás vonatkozásaira való reflektálás szándéka (bár ezirányú törekvéseket azért megfigyelhetünk), hanem inkább a külhoni tetszhalál-irodalom megismerésének, a német nyelvű orvosi művek által megfogalmazott gondolatoknak köszönhető a kialakulása. A magyar eseteírások jelentősége abban áll, hogy hazai példáikkal igazolják a magyar tetszhalál-irodalom létének szükségességét, bizonyítva, hogy nemcsak külföldön, de hazánkban is előfordulhatnak ilyen esetek, és ráirányítják a figyelmet azokra a feladatokra, melyeket az élve eltemettetés elkerülésének célja tesz szükségessé.

